
DITRIH KRUŠE

RAZLIKE U ČITANJU

INTERKULTURNI DIJALOG IZMEĐU ČITALACA

DISTANCA KAO OLAKŠAVANJE ČITANJA

Ako književnost čitamo kao stranu književnost, sa hermeneutičkim pretpostavkama promjenjena su i očekivanja: spremni smo na veći *rizik* ne samo prilikom povezivanja pročitano sa sopstvenim životnim iskustvom već i pri realizaciji „estetske vrednosti” uopšte;¹⁾ ne očekujemo toliko potvrdu koliko *iznenađenje*; nerazumevanje ne prouzrokuje toliko iritaciju koliko *radoznalost* — a kada smo zbunjeni „stranošću”, iznenađeni smo da se ljudskost može poslužiti toliko različitim oblicima. Tako tekst, što se tiče njegove potencijalne „različitosti”, stiče *veće pre-imućstvo*. Spremni smo da krenemo drugim putevima čitanja pre nego što počnemo insistirati na „razumevanju”. Možda zvuči čudno, ali „strani” tekst — možda — baš zbog toga što smo svesni njegove kulturnoistorijske stranosti, ima veću šansu da nas „pokrene”.²⁾

S druge strane, u čitanje se naivno unose sopstvene pretpostavke ili „predrasude”: Ono što kod „iznenađujućeg” teksta iz sopstvene kulturne tradicije doživljavamo kao dovodenje u pitanje naše celokupne jezičko-estetske kompetencije, a time i kao opasnost po našu ličnost, to kod nekog kulturnoistorijski zasigurno stranog teksta uzimamo kao *razlikovanje* ili čak kao „dopunu”. Spokojniji smo ako je nekompetencija koju osećamo prema tekstu prouzrokovana „samo” predznanjem, predvaspitanjem, kulturnim „programiranjem”. Tu lako

¹⁾ Upor. J. Mukałowsky: *Kapitel aus der Asthetik*, Frankfurt 1970, S. 102 ff.

²⁾ Doduše, postoji granična vrednost nesaglasnosti vanestetskih faktora sadržanih u tekstu i čitačevih vrednosnih sistema koja čitanje čini nemogućim. Upor. J. Mukałowsky, S. 100 f., Anm. 1.

priznajemo slabost; a čak i „neuspeh“, dizanje ruku od lektire uz puno priznanje bespomoćnosti, ne ostavlja za sobom grižu savesti. Pošto nam osigurana kategorija vremensko-prostorne *udaljenosti* dopušta da čak i nespojive stvari bez osećanja krivice i straha doživimo kao kulturne razlike, mi u čitanje nekog teksta iz strane kulture sa više poverenja i otvorenije unosimo različite dimenzije naše subjektivnosti. (I ovde važi da razgovor sa „strancem“ može biti opušteniji nego sa „poznanim“.) Upravo zbog toga što smo izuzetno svesni mogućnosti pogrešnog razumevanja, dati su — bez obzira na to koliko je individualni čin čitanja uspešan — posebno povoljni uslovi da čitanje nekog književnog teksta postane čin primerenog formiranja iskustva.³⁾

Pod takvim pretpostavkama bi se, u stvari, očekivalo da, na primer, inostrana germanistika, a posebno germanistika vanevropskih kultura, dođe do interesantnih čitalačkih iskustava i interpretacionih rezultata koji bi dopunili, ili čak doveli u pitanje, nemačku germanistiku. Pretpostavka za to bi bila da se usudi da iscrpe mogućnosti date njenim ishodištem. Međutim, očigledno je da tu germanistička tradicija tumačenja i jedno shvaćanje teksta koje računa na pozitivnu „tumačivost“ književno-fikcionalnog teksta igraju tako veliku ulogu da tumačenja zasnovana na „devijantnim“ iskustvima u čitanju čak i ne bivaju formulisana. Može biti da se iz straha od pogrešnih tumačenja u oblasti semiotike, a naročito idiomatike i metaforike, ili od formalnih grešaka u oblasti „metode“ i varijante tumačenja kao proizvodi kulturnoistorijskom udaljenošću uslovljene pozicije tumačenja niti shvataju niti dopuštaju kao takve, već se blokiraju.⁴⁾

Ne može se sistematski dedukovati u čemu se u pojedinačnom slučaju doživljava čitanja razlikuje od jednog do drugog čitalačkog subjekta. Tako se ne mogu teorijski formulisati ni razlike u doživljaju čitanja, kako se pokazuje u reakciji čitalaca iz kulture teksta i neke strane kulture na jedan isti tekst. Doduše, pretpostavke pod kojima doživljaji čitanja uopšte postaju uporedivi treba promisliti u okviru opštih hermeneutičkih razmatranja. Prema tome, razlike koje se pojedinačno pokazuju u formiranju čitalačkog iskustva su samo empirijski

³⁾ Upor. D. Krusche: Die Kategorie der Fremde. U: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch 1*. München 1980 (UTB 912), S. 47 ff.

⁴⁾ H. M. Encensberger je — veoma polemički — ukazao na to da se u nemačkim obrazovnim ustanovama može primetiti sklonost ka shematizaciji i perfekcionisanju tehnika tumačenja, dok se, s druge strane, gubi sposobnost za formiranje čitalačkih iskustava. Ovdje se mora konstatovati da smo uvek prvo čitaoci teksta pre nego što možemo da postanemo njegovi tumači! (Upor. H. M. Encensberger: Ein bescheidener Vorschlag zum Schutze der Jugend von den Erzeugnissen der Poesie. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung* vom 25. 9. 1976).

dokazive. Stoga se u narednim izlaganjima hermeneutičko-sistematski argumenti i empirijske istorije slučajeva nadovezuju jedni na druge: oni se dopunjuju kao što kontingentnost eksperimenta dopunjuje teorijski posredovano ispitivanje.

DOŽIVLJAJ ČITANJA I DIJALOG O NJEMU

U ovim razmatranjima biće reči o poređenju između čitalačkih doživljaja i o dijalogu između čitalaca istog teksta. Pri tom se pre svega ima u vidu dijalog između čitalaca iz različitih kultura.⁸⁾ Međutim, i kada se poređenje čitalačkih iskustava vrši izvan kulturnih granica, individualno čitanje ipak ostaje vezano za opšte uslove čina čitanja. Stoga treba da koristimo nekoliko pojmova teorije čina čitanja koji mogu biti od koristi u rasvetljavanju opštih uslova dijaloga o pročitanom i o pri tom stečenom iskustvu. Posebno ćemo pokušati da opišemo dva karakteristična pravca bekstva učesnika u dijalogu, koji se veoma često mogu zapaziti prilikom razgovora između čitalaca u okviru obrazovnih ustanova: bekstvo u sebe i bekstvo nagore.

Iskustvo čitanja je posebna vrsta iskustva. Ono je primerno po tome što se pri čitanju tekstova koje smo jednom prihvatili kao relevantne i, u preciznom smislu reči, interesantne, osećamo veoma jedinstveno iznenađeni. Ta potpunost iznenađenosti, koju pri iskustvima iz životne prakse veoma retko doživljavamo, u vezi je sa onim što je Mukaržovski nazvao „estetskom vrednošću” umetničkog dela: sa njegovim „jedinstvom”, „zatvorenošću”, koje je jedinstvo „umetnike funkcije”, jedinstvo estetski imanentne snage dinamizacije. Jedna od središnjih tendencija delovanja „estetske vrednosti” sastoji se u načinu na koji tekst sa svojim obiljem unutrašnje strukture podstiče našu ključnu sposobnost da spoljni svet preinačimo u unutrašnji. Da ne-ja asimilujemo u ja i, kao posledica toga, da spoznamo sopstvenu ličnost. Izraženo u obliku formule: u reakciji na tekstove fikcionalne umetnosti (kao i pri dijalogu sa bilo kojom vrstom umetničkog dela), sebe u posebnoj meri doživljavamo kao subjekte.⁹⁾

⁸⁾ Na značaj „komparativne nauke o stranim kulturama” u oblasti germanistike upravo je ponovo ukazao A. Vir-laher (u: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 6, 1980, S. 1 ff.). U njegovu „estetiku svakodnevice” uključene su sve „vanestetske vrednosti” koje nam — takođe i upravo — objašnjavaju književna umetnička dela; ako se sa njima susretnemo u tekstovima iz strane kulture, tada ćemo realizovati u svoj životnosti, koju samo umetničko delo može da stvori.

⁹⁾ Individualno čitačevo postignuće kao subjekta pri konstituisanju smisla najiscrpnije je opisao W. Iser: *Der Akt des Lesens*. München 1976. — U ovom kontekstu „subjektivnost nema nikakve veze sa „proizvoljnošću”. Upr. H. Günther: *Struktur als Prozess*. München 1973, S. 49 f.

Za razliku od iskustva iz životne prakse, iskustvo čitanja je *predstrukturisano*. To je predstrukturisanje jedne nama strane subjektivnosti. Time se ne misli da prilikom lektire stojimo naspram likova sa kojima se poistovećujemo ili od kojih se distanciramo, tako da, tako reći, reagujemo na zamišljenu subjektivnost; tekst je, osim toga, kao celina subjektivni iskaz, jedna u tekst uobličena pozicija subjekta uz sve propratne (istorijske) konkretizacije.⁷⁾ Dovodeći tu „drugu” subjektivnost u vezu sa nama, činimo dve stvari: rekonstruišemo to drugo u sebi i doživljavamo sebe same tako što konkretizujemo ono drugo. To procesualno preplitanje iskustva stranog i iskustva samog sebe prilikom čitanja već je opisano kao „dijalog” između čitaoca-subjekta i teksta.⁸⁾ Pri toj evokaciji naše ličnosti kao subjekta, odlučujuću ulogu — kao što smo shvatili poslednjih godina — igraju „prazna mesta”, koja u svojoj celokupnosti čine „strukturu apela” teksta.⁹⁾ Sposobnost (i potreba) koju pri tom aktiviramo i izivljavamo je *formiranje doslednosti*. Bez tog napora formiranja doslednosti ne bi došlo do izraza ono što — u modernom smislu reći — čini doživljaj „identiteta”¹⁰⁾ (a jedno je od obeležja epohe „moderne”, i to ne samo u književnosti, da i umetnička dela naše epohe *problematizuju* upravo tu sposobnost, mogućnost našeg doživljaja nas samih kao subjekata). S obzirom na tu centralnu dimenziju naše prilikom čitanja aktivirane subjektivnosti, u principu je svejedno na kojoj je istorijskoj „blizini”, odnosno „udaljenosti” tekst nastao. „Stranost”, koja je uvek svojstvena književnom tekstu, odgovara stranosti između svakog pojedinačnog subjekta i nekog drugog subjekta — pri čemu je tekstualna subjektivnost tako reći posebno „nabijena” svojom umetničkom funkcijom, svojom „estetskom vrednošću”.

Sposobnost (mogućnost) da se u iskustvu čitanja pokrene proces formiranja identiteta sada ćemo dovesti u vezu sa dve karakteristične tendencije *dijaloga o pročitanoj*.

a) Razgovor o doživljaju čitanja je — takođe — utoliko diskurs posebne vrste ukoliko su svi učesnici u razgovoru reagovali na istu *ponudu* iskustva. Budemo li stupili u jedan takav raz-

⁷⁾ Upor. D. Krusche: *Kommunikation im Erzähltext*, 1 Analysen. München 1978, S. 15 ff.

⁸⁾ Ovaj pojam velikim delom potiče od H. R. Jausa.

⁹⁾ Upor. W. Iser: *Die Appellstruktur der Texte*. Konstanz 1970. Iscrpno izlaganje o funkciji „praznih mesta” i diskusija o Ingardenovom pojmu neodređenih mesta nalazi se u: W. Iser: *Der Akt des Lesens*, München 1976, S. 257 ff.

¹⁰⁾ Upor. H. Blumenberg: *Diskussionsbeitrag zu W. Iser's „Reduktionsformen der Subjektivität”*. U: *Die nicht mehr schönen Künste (Poetik und Hermeneutik III)*, Hg. H. R. Jaus, München 1968, S. 669 ff.

govor, lako ćemo zapasti u dilemu: s jedne strane, polažemo pravo na povodom teksta stečeno iskustvo kao na nešto već svojstveno nama, a na „smisao” doživljen u procesu formiranja doslednosti kao na sastavni deo svog identiteta, koji želimo da pokrijemo uvek spremnim mantilom sopstvene samo-intimnosti; s druge strane, svesni smo potencijalne ponovljivosti čitanjem stečenog iskustva, a u čitaocima istog teksta moramo naslutiti nosioce sličnih konkretizacija smisla; shvatamo da se *možemo porediti* po delovima stečenog iskustva; na to iskustvo *uporedivosti* lako reagujemo čitanjem. Pri tom se, tako reći, svetimo samima sebi i tekstu: pre nego što sa jednim čovekom ili sa više ljudi podelimo ono što on za nas znači, radije ćemo se potpuno odreći komunikacije o njemu.

Ako pažljivo pratimo razgovore o iskustvima pri čitanju, možemo precizno registrovati posledice koje ova spremnost na bekstvo ima po razgovor. Uvek kada se „tumačenja” priprema u formulacijama apstraktne pojmovnosti, razgovor teče bolje, postaje relativno opušten, pojedinačni iskazi se sami osiguravaju kroz svoju racionalnost, stvaranje konsenzusa je nadomak ruke; međutim, uvek kada zapažanja i predstave izazvane tekstem bivaju uključene u diskusiju, kada se izražavaju lanci asocijativnog povezivanja, „dopune” i „vrednovanja”, onda se kod drugih učesnika oseća potreba da se izgrade *rezerve*; kada se one formulišu, pojavljuju se u obliku skeptičkih pitanja onome što je nešto pitao — ili jednostavno u obliku čitanja. Tamo gde se to mora opravdati, izražava se maglovit strah da se umetničko delo, čiji je „smisao” pojedinac realizovao samo za sebe, ne uništi govorom.

Veoma je teško objasniti da je ovde reč o pogrešnoj proceni funkcije razgovora između čitalaca: ako se pravilno shvati, razgovor iskustvo stečeno čitanjem ne dovodi u pitanje, već ga *nastavlja* tako što ga *dopunjuje* i *potvrđuje*. Upravo kroz poređenje sa različitim iskustvima naših sagovornika može nam postati jasna *posebnost* sopstvenih pokušaja da „izgradimo smisao”, upravo na taj način možemo da se uverimo u rizik neprekidnog procesa formiranja našeg identiteta.

Hteo bih da tendenciju razgovora između čitalaca da se kroz čitanje izbegne priznanje o subjektivnoj ograničenosti i uporedivosti čitalačkog iskustva nazovem bekstvom unutra.

b) Druga karakteristična tendencija u razgovorima usmerenim ka upoređivanju čitalačkih iskustava povezana je sa *konkretizacijom* smisla teksta putem čitanja. Razmatranje o ovoj tendenciji vodi korak bliže „istraživačkoj ori-

„jentaciji” razgovora između čitalaca preko većih kulturnoistorijskih razdaljina.

Kada govorimo o čitalačkom iskustvu, ne artikuliramo se samo naša subjektivnost kao takva već i naša čitalačka pozicija sa *svojim sadržajima*, naša individualnost u svojoj društveno-istorijskoj uslovljenosti. Upravo pri čitanju i razgovoru o čitanju možemo postati svesni da smo i *nosioci uloga*: da pripadamo izvesnom društvu, klasi, obrazovnom sloju, da je na nas uticao izvestan kulturni prostor sa svojom tradicijom, da smo sastavni delovi bezbrojnih oblika odnosa. Upravo u proces čitanja ulazimo sa svim elementima svog „društveno-istorijskog a priori”.¹¹⁾ To aktiviranje naše istorijske uslovljenosti oseća se u razgovoru o čitanju.

Ako uopšte postanemo svesni toga, razgovor između čitalaca primiče eliptični oblik, pri čemu tekst zauzima jednu središnju tačku, a istorijsko-društvena, pre svega kulturnoistorijska pozadina, drugu.

Pada u oči da učesnici u nekom razgovoru o čitalačkom iskustvu, u najvećoj mogućoj meri izbegavaju dovođenje u vezu i fiksaciju na sopstvenu društvenu pozadinu. Pre će se odreći i određivanja „kulturnonaučne spornajne vrednosti”¹²⁾ teksta nego što će (individualni čitaoci kao što jesu!) sami sebi priznati sopstvenu društveno-kulturnu uslovljenost.¹³⁾ Na primer: U razgovoru o Dautendajovoj pripovetki „Videti večernji sneg na Hirajami”¹⁴⁾ artikulirana je, izazvana je tematikom teksta, razlika između „japanske” i „evropske” ljubavi i odnosa između polova. „Evropsko” shvaćanje ljubavi navodno zastupa glavni ženski lik, a „japansko” glavni muški lik. Iz pitanja japanskih učesnika u razgovoru evropskim učesnicima, i obrnuto, pokazalo se da je postojala izrazita odbojnost prema tome da se ponašanje likova prihvati kao reprezentativno za sopstvenu kulturu. To je izgledalo zapanjujuće; jer tekst formuliše razlike veoma zaoštrano i po principu kontrasta; osim toga, odavno je postalo jasno da su se učesnici u razgovoru doista poistovetili sa odgovarajućim likom u skladu sa svojim poreklom. Sve dok je razgovor bio ograničen na sud o radnji, bila je očigledna emocionalna pristrasnost prema „sopstve-

¹¹⁾ Upor. T. Luckmann: *Lebenswelt und Gesellschaft*. Paderborn (u. a.) 1980, S. 122.

¹²⁾ Upor. G. Mayer: *Zum kulturwissenschaftlichen Erkenntniswert literarischer Texte*. U: *Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache* 6, 1980, S. 8 ff.

¹³⁾ Upravo ta granična oblast je već odavno centralna tema same književnosti, posebno književnosti druge polovine ovoga veka. Upor. G. Ullrich: *Identität und Rolle, Probleme des Erzählens* bei Johnson, Walsler, Frisch und Fichte. Stuttgart 1977.

¹⁴⁾ Novo izdanje teksta: M. Dauthendey: *Die acht Gesichter am Biwasee*. München (dtv 1571) 1980.

nom" liku. Tek nakon pitanja: „Da li je takvo ponašanje tipično japansko (ili nemačko)?" započelo je bekstvo. Postali su vidljivi obostrani pokušaji (doduše, pogotovo na strani Japanaca, koji su bili u manjini i u „tuđini“) da se raskine sopstvena emocionalna pristrasnost, da se ponašanje „svojih“ likova oceni kao nereprezentativno, kao „samo individualno uslovljeno“. Sporazumeli su se da u svakom periodu i na svakom mestu „ljubav“ može da primi bilo koji oblik, da je identifikacija na osnovu pripovetke nemoguća, da su, dakle, sve mačke sive. A noć koja je rjačke učinila sivim je očigledno bila nevoljnost da se upuste u razgovor i kao čitaoci-individue i u isto vreme i kao pripadnici određene kulturnoistorijske tradicije. Zamagljivanje kultura u korist „opšte ljudskosti“ delovalo je deprimirajuće. Izvesno olakšanje doneo je tek uvid da je Datendajevo predstavljanje u celini — nemačka — fikcija uslovljena vremenom oko smene stoleća; to je japanske učesnike rasteretilo, jer su mogli da prihvate japanski lik kao „pogrešnu evropsku predstavu“, a i Evropljane, jer su predstavljanje evropskog shvatanja ljubavi mogli da prihvate kao „prevaziđeno“.

Ta tendencija da se sopstvena čitalačka pozicija skрати za konkretnost „društveno-istorijskog apriori“, da se sopstvena recepcija liši istorijske dimenzije, odgovara bekstvu nagore. Svaki razgovor o čitalačkim iskustvima ima da se bori protiv obe tendencije — utoliko više ukoliko učesnici, u skladu sa sopstvenim ishodištem, moraju da razumeju jedni druge preko velikih istorijskih razdaljina. Pri tom, pritisak jedne latentne evrocentričnosti, kao i obično, čini svoje: „opšta ljudskost“ uvek izgleda da je nastala negde u blizini Evrope — i to ne samo po očekivanjima Evropljana već i po priznanju Ne-Evropljana, pogotovu ako se bave nekom „evropskom“ naukom.¹⁵⁾

OKVIRNI USLOVI POREĐENJA ČITALAČKIH ISKUSTAVA

Razmatrani rezultati su proizišli iz razgovora posebne vrste.¹⁶⁾ „Razgovor o književnosti“ obično ima za cilj stvaranje konsenzusa. Ovde je pak bio cilj da se omogući formulisanje razlika, razlika u reakciji na tekstove. Nije se, dakle, kao prvo, radilo o uklanjanju distance između učesnika u razgovoru, o „eliminisanju“ stranosti između njih, već o njenoj manifestaciji. Nije bilo potrebno precizno zabeležiti one faze diskursa gde su divergentna mišljenja počela da konvergiraju, već one u kojima su se

¹⁵⁾ Vidi: D. Krusche: *Die Kategorie der Fremde*, S. 53 f.

¹⁶⁾ Ovi razgovori su se odigrali u okviru mog seminara u zimskom semestru 1979/80. na Minhenskom univerzitetu, koji je imao naslov „Interkulturno posredovanje književnosti“.

divergentne reakcije na tekst pokazale u svojoj pozicionoj uslovljenosti.

Da bi se učesnici u razgovoru donekle raste-retili zbunjenosti zbog neuobičajene zamisli, morali su — već i iz didaktičkih razloga, — biti upućeni u teorijske implikacije poređenja čitalačkih iskustava. Na taj način postignuta svest o problemu nije trebalo da služi samo kao objektivno upućivanje, kao, da se tako izrazimo, orijentir čitanja i razgovora, već i da u celini deluje na formiranje interesovanja.

Uvod koji ovde ponavljamo odnosi se na tri grupe problema: (1) istorijske razlike između pozicija čitalaca, (2) izbor primera, (3) razgovor kao grupni proces.

Razlike između pozicija čitalaca

Teorija percepcije strane književnosti je tek u začetku.¹⁷⁾ Čitanje i tumačenje tekstova na stranom jeziku su dosada bili shvaćeni kao hendikepirani pothvati. U osnovi toga često je bila predstava o identičnosti teksta sa samim sobom; nezavisno od situacija u kojima ga čitaoci i tumači kao subjekti realizuju; jer upravo ta ljudska subjektivnost bila je shvaćena kao „u bitnim stvarima” identična sama sa sobom, kao „ljudska” u vanistorijskom smislu. Tek su uvidi u istoričnost oblika ljudske interakcije i u dijalektički odnos između identiteta i uloge učinili da se subjekt prikaže u svojoj istorijskoj dimenziji; tek oni omogućuju određivanje razlika u pozicijama čitalaca. Mogu se formulisati sledeće razlike između čitalaca na maternjem i onih na nematernjem jeziku, a, s one strane te dihotomije, i između svih čitalaca koji pripadaju različitim kulturama (pri čemu se ne uzimaju u obzir čitaoci sa izuzetnom jezičkom kompetencijom).

Razlike

- a) u kulturnoistorijskom, pogotovu književnoistorijskom predznanju.
- b) nastale usled uticaja različitih jezičkih struktura.
- c) usled uticaja različitih društvenoistorijskih razvoja, zajedno sa rezultirajućim aktuelnim društveno-političkim problemima.
- d) usled uticaja različitih kulturnih tradicija (religije, umetnosti, filozofskih sistema).

¹⁷⁾ Upor. A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch*. 2 Bände. München 1980 (UTB 912/913).

e) usled uticaja različitih primarnih iskustava, klime, krajolika, „prirode“, zajedno sa posledicama po repertoar predstava¹⁸⁾.

f) u odnosu prema tradiciji uopšte, posebno prema književnoj tradiciji, prema koncepciji kontinuiteta sopstvene istorije, dakle, svesti o sopstvenom kulturnom identitetu (ovde posebnu ulogu igra pripadnost, odnosno nepripadnost nekoj od velikih kultura van Evrope i njene nezavisnosti, odnosno zavisnosti od Evrope).

Kao što će se pokazati, među predstavljanim primerima posebno su značajni primeri c, d i f.

Izbor primera

Ako želimo da jedan razgovor o književnosti vodi formulisanju *razlika*, onda delo (odnosno grupa dela) o kome treba da se govori treba da bude odabrano u skladu sa tom namerom. Kakve vrste treba da bude „estetski objekat“ da bi pružio mogućnost da se u razgovoru o njemu jasno izdvoje razlike između pojedinačnih pozicija čitalaca? Odluka o ovome je delimično metodološke, a delimično književno-didaktičke prirode. Cilj je da se smanji pritisak hermeneutičkih problema, tj. da se redukuje opasnost od nesporazuma koji bi mogli da *umanje razlike*.

a) Diskurs će postati pregledniji ako tekstovi čiji doživljaj treba da bude upoređen nisu suviše „stari“, ako dakle, distanca koju čitanjem treba premostiti nije i distanca kulturno-istorijske dimenzije *vremena*. Čitaoci na maternem jeziku treba da budu u stanju da ga dovedu u vezu sa sobom kao tekst koji je u njihovom „vidokrugu“; taj vidokrug je dat kada tekst formuliše neki problem koji se može smatrati savremenim u odnosu na čitaočevu sadašnjost, ako je se još „tiče“, a s druge strane, kada nije suviše „nov“, tj. nije više neposredno aktuelan na tržištu, a time i podložan prepirkama književne kritike o modi. To ovde praktično znači: izabrani su tekstovi iz dvadesetog veka autora koji se smatraju „relevantnim“, štaviše, od odlučujućeg uticaja na današnjicu, i čije književno *istorijsko* mesto nije više sporno.

b) Iznos praznih mesta unesenih u tekst, dakle, slobodan prostor koji čitaoca kao subjekta provocira na formiranje doslednosti i u isto vreme podstiče da čitajući aktualizuje i sadržinsku dimenziju svoje ličnosti, mora biti od važnosti za upoređivanje čitalačkih iskustava, dakle, reakcija čitalaca koje još *nisu tumačenja teksta kao celine*. Mora se, dakle, uzeti u obzir stepen

¹⁸⁾ Vidi: D. Krusche: Der deutsche Lektor in Asien. U: *Asienforum* 2. Jg. (1971), Heft 2, S. 242 ff. Takođe: D. Krusche: *Japan — konkrete Fremde*. München 1973.

nejednosmislenosti (polivalentnosti) karakterističan za jedan tekst. Pri tom je pre svega u pitanju preplitanje centralnih motiva teksta, spojivost ili mespojivost te mreže sa čitačevim *prediskustvom*. Takozvani hermetički tekstovi nesumnjivo iziskuju više subjektivnosti nego tekstovi koji već sami iz sebe stvaraju tendenciju ka jednoznačnosti, te, dakle, u celini prelaze u parenetičku, programsku i didaktičku književnost.

c) Čini se korisnijim da se ne diskutuje sveobuhvatno o jednom pojedinačnom tekstu, već da se ispituju dva ili više tekstova u njihovom različitom tretmanu iste savremene problematike. Jer: poređenju čitalačkih iskustava potrebno je u izvesnoj meri usmeravanje; moraju se naći kriterijumi po kojima će se određena čitalačka iskustva izdvojiti kao posebno „vredna” s obzirom na taj tekst. Imajući to u vidu, preporučljivo je da se baš aspekti pod kojima se mogu porediti relativno savremeni tekstovi koriste kao stimulansi za detaljne reakcije na pojedinačne tekstove. Samo jedan primer: problem „raskida uloge” je bio izabran kao aspekt pod kojim će se uporediti tri priповetke iz prve decenije ovoga veka: „Tristan” od Tomasa Mana, Kafkina „Presuda” i Brehtova „Starica bez časti”. Najzapaženije reakcije učesnika u razgovoru bile su usmerene ka ocenjivanju tih raskida uloga, odnosno okolnosti pod kojima je do njih došlo, na njihovu „verovatnoću”, „plauzibilnost”, „moral” itd. Tu su se pokazale najjasnije razlike u pozicijama.

Može se navesti više argumenata u prilog diskurzivnog razmatranja književnih tekstova pod aspektima svrstanim u grupe: aa) Opšte je obeležje formiranja literarno-estetske kompetencije da se tekstovi tako grupišu da bi se međusobno rasvetlili, da se naš književni sud formira u procesu upoređivanja. Najčešće tačke poređenja su, s jedne strane, „rod” odnosno „forma”, a s druge, „motiv” i „tema”. Iskustvo naučnog opštenja sa tekstovima nam govori da se oba aspekta uvek prepliću. Stvar je *didaktičke* kompetencije kada se za diskurse kao što su ovi što ih ovde razmatramo preporučuje da se pođe od motivsko-tematski uporedivih aspekata. bb) Određivanje sličnosti između tekstova može da bude povezano sa sinhronim ili dijahronim odnosima. Od ove dve mogućnosti sinhrono poređenje se čini opterećeno manjim brojem književnoteorijskih hipoteza.¹⁹⁾ cc) Jedna od prednosti takvog načina poređenja koji polazi od razlika između tekstova leži u tome što se čitačev vidokrug proširuje tako reći već od samog početka čitanja. „Ishodište” koje usmerava čitanje je i pri formiranju sopstvenog čitalačkog iskustva odgovorno za selekciju i naglašavanje. Biva, tako reći, povećana dimenzija,

¹⁹⁾ Vidi: D. Krsche: *Kommunikation im Erzähltext*, S. 9 f.

„obim“ zapaženih obeležja teksta. Doduše, granica daljeg proširivanja „obima“ leži u efikasnosti aspekta pod kojim se poređenje vrši.

Razgovor kao grupni proces

Čitaoci na nematrnjem jeziku se u svojoj sposobnosti da na „odgovarajući način“ reaguju na tekst osećaju — kao pojedinci — inferiorni u odnosu na čitaoce na maternjem jeziku. Da bi se kod čitalaca na stranom jeziku razgradio strah od „neodgovarajuće“ reakcije, preporučuje se da se individualne reakcije prvo pročiste u manjim grupama pre nego što budu razmatrane u celom seminaru. Blizu je pameti da se formiraju manje grupe u kojima su samo čitaoci na nematrnjem jeziku; pošto se oni međusobno ne blokiraju predrasudama o jezičko-književnoj kompetenciji, među njima se mogu artikulirati i „malo verovatne“ reakcije. I svest o poreklu iz različitih stranih kultura možda više stimuliše nego što blokira kada se radi o izražavanju „čudnovatih“ reakcija na tekst.

Konačno, manje grupe imaju tu prednost što se za svaku grupu čitalaca na nematrnjem jeziku, bilo da su Evropljani ili Ne-Evropljani, može formirati kontrolna grupa čitalaca na maternjem jeziku koja se bavi istim pitanjem.

Iz svega (pod 3) rečenog proizilazi da se ovde ne poredi potpuno „spontane“ reakcije čitalaca, već se u svojoj pozicionalnosti međusobno poredi takvi iskazi koji su rezultirali iz jednog relativno metodološki usmerenog dijaloga; odnosio se na jedan čin čitanja koji je već i sam bio usmeren određenim ishodištem. Doduše, ovakvo usmeravanje se pre svega sastoji u selekciji. Izgleda da se nje ne možemo odreći.

PRIMERI

Ovde predstavljeni iseći iz razgovora proizašli su u okviru studija „Nemački kao strani jezik“; pošto su učenje stranog jezika i čitanje strane književnosti višestruko međusobno povezani, trebalo bi da refleksija o posebnim uslovima čitanja na stranom jeziku bude deo obrazovanja nastavnika stranog jezika.²⁰⁾

Kao što smo na početku konstatovali, razlike u čitalačkom iskustvu različitih čitalaca mogu se pokazati samo „od slučaja do slučaja“, dakle empirijski. Pri traganju za tim razlikama nije toliko važno da se njihov nastanak kauzalno izvede iz različitih hermeneutičkih pretpostavki, tj. da se rekonstruiše zašto je ovaj čitalac na tekst reagovao ovako a ne drugačije;

²⁰⁾ Upor. Bernd Kast: *Legetische Aufgaben und Möglichkeiten des fremdsprachlichen Deutschunterrichts*. U: A. Wierlacher (Hg.): *Fremdsprache Deutsch 2*, S. 536 ff.

važnije od toga je da se *razlike kao takve učine vidljivim*.

Da bi se uopšte omogućile izjave koje čine vidljivom razliku u recepciji, i pojedinačni tekst treba prethodno dobro obraditi. Taj posao se pre svega sastoji u pripremi parafraziranog predmeta razgovora. Pri tom, nastavnik sigurno treba da preuzme glavni deo posla što se tiče upoznavanja sa naučnom literaturom o autoru i o pojedinačnom tekstu. Jer nije samo važno da se, kao što je predloženo, o tekstu, pored ostalih tekstova, diskutuje pod određenim aspektom već i u okviru pojedinačnog teksta mora doći do orijentacije koja će nam pomoći da pronađemo određena „kritična” mesta, tako reći moguće „deficite u verovatnoći”; tek oni mogu učesnicima u razgovoru poslužiti kao povod za povratna pitanja tekstu, a i sebi samima.

O čitanju Franca Kafke: *Presuda*

Razgovoru o tekstu usmerenom ka razlikama u čitalačkim iskustvima, odnosno u tumačenju prethodile su dve pripremne faze rada: (a) referat učesnika u seminaru koji je rasvetlio okolnosti nastanka teksta, posebno se zadržavajući na odnosima između autorovog života i tekstualnih motiva.²¹⁾ (b) Orijentacioni razgovor je počeo od rukovodećeg aspekta cele lektire i doveo do problematičnih mesta, koja su onda mogla postati povod za grupne razgovore [...]. Svi učesnici u razgovoru složili su se oko sledećih obeležja teksta.

Glavni lik Georg Bendeman ujedno predstavlja i glavni *aspekt* (u referatu su prethodno razjašnjene implikacije ovog imena i imena „verenic” Fride Brandenfeld). Njegova suprotnost je „otac”. Susreću se u isprva prikrivenom, a potom otvorenom i zaoštrenom konfliktu. Pošto kao čitaoci učestvujemo prevashodno u *duševnosti lika-aspekta*, Georgovo stanovište od početka čitanja osećamo kao „verovatno”; upuštamo se u — parcijalnu — identifikaciju sa njim, tako reći u nedostatku boljeg uvida i znanja. Bezrezervna identifikacija praćena simpatijom sprečena je zbog nejasnoća i nelogičnosti u Georgovom doživljavanju.²²⁾ Šta je sa „prijateljem” iz Peterburga, odnosno sa Georgovim „prijateljstvom”? Kakvu ulogu igra „verenic”? Ovaj potencijal sumnji unosimo u Georgov susret sa „ocem”. Doduše, u početku nastavlja da deluje u međuvremenu uigrana identifikacija sa likom-aspektom o kome „više znamo”: *razlike u mišljenju između „oca” i „sina”*

²¹⁾ O „reduktivnim tumačenjima” Kafkinih dela vidi: D. Krusche: *Kafka und Kafka-Deutung*. München 1974, S 77 ff.

²²⁾ Svojevrsan odnos čitaoca prema Kafkinim likovima opisao sam u: D. Krusche: *Kommunikation im Erzähltext*, S. 261 ff.

izgledaju nam rešive u korist „sina”. „Otac”, ne samo zbog svoje staračke oronulosti, izgleda inferioran. Na vrhuncu radnje dolazi do obrta u tom viđenju teksta: tamo gde „otac” „zbaci čebe” kojim ga je „sin” pokrio i iznenada se „uspravlja”. (Označavanje ovog mesta kao prekretnice u činu čitanja pokazalo se kao važno: o „očevom” ponašnju do „presude” može se diskutovati tek kada se ono sagleda sa ovog gledišta!) Mesto je obeleženo kao prekretnica kroz još jedno za recepciju značajno obeležje teksta: ako je dosada čitalac mogao da ispita „tumačenja” „sina” i „oca” (na primer, „realnost” „prijatelja”, događaji od „majčine” smrti), sada jedan Georgov čin postaje *dvosmislen sam po sebi*: semantička ambivalentnost glagola „pokriti” (da li se misli na „brižno stavljanje u krevet” ili na preuranjeno „stavljanje pod zemlju”?) saopštava nam se kao „objektivno jezičko ponašanje”. Odavde pa nadalje, pretpostavka agresivne egocentričnosti i simulirane ljubavi prema ocu izgleda *stvarno moguća*. Dalji tok radnje predstavlja tekuću procenu „verovatnoće” očeve perspektive. Težište verovatnoće se tako reći premešta sa Georga kao lika-aspekt na „oca”. Odlučujuća potvrda „verovatnoće” „očeva” pozicije proizilazi iz pripovedane činjenice da sin presudu koju je otac doneo stvarno izvršava na samom sebi. Doduše, „očeva” nadmoćnost se sastoji samo u većoj „moći”, utoliko što uspeva da sina podvrgne presudi. Sa tom „presudom” on prekida svoju ulogu oca, baš kao što je i „sin” prethodno raskinuo sa ulogom sina („...kada bi pao i razbio se!”). Stoga, gledan sa kraja, odnos između „oca” i „sina” izgleda ponovo uravnotežen, ponovo pomeren u labavu ravnotežu nerešivosti konfliktno situacije, povučen u nerazsvetljivost. Tu je hermeneutika teksta najzgušnutija. *Sa ovog gledišta mogle su se, dakle, ispitati moguće razlike u reakciji različitih učesnika u razgovoru na tekst*. Izabrano je sledeće pitanje da bi se razotkrila višeznačnost odnosa između „oca” i „sina”: „Šta očevu presudu čini smrtonosnom?”

Pošto se moglo predvideti da će kod reakcija na dato pitanje postati evidentne takve razlike koje postaju jasne tek kada se uzme u obzir da su izvedene iz *većih kulturnih prostora*, formirane su samo dve grupe: jedna od „evropskih”, a druga od „vanevropskih” učesnika, pri čemu je prva grupa imala funkciju „kontrolne grupe”.

a) „Evropska” grupa je dala svom predstavniku da paušalno referiše o njenim rezultatima. Što se tiče radne atmosfere, naglašena je izvesna „početna zbunjenost”. Sadržaj stava grupe glasio je ovako: „Snaga očeve presude ne leži samo u samom Georgu (tj. u grešci ili slabosti koju on sam priznaje), već sadrži i transcendentnu komponentu. Utoliko je Ge-

orgovo samoubistvo *posledica očeve ličnosti*, koja ima *neshvatljiv autoritet*. — Grupa nije mogla da se složi oko prirode tog autoriteta. Saglasnost je, s druge strane, postignuta (ne računajući jednog učesnika koji je presudu smatrao „opravdanom”) u tome da je presuda „*ljudski nepojmljiva*”, da pokazuje nemilosrdnost, čak osvetoljubivost i okrutnost.

b) „Vanevropski” učesnici su insistirali da se o pojedinačnim iskazima referiše po „poreklu” učesnika. Stavovi su glasili ovako: aa) Alžir: Nakon početne identifikacije sa „sinom”, u toku lektire osetila se *rastuća potvrda ispravnosti presude*. Presuda je, doduše, doživljena kao „iznenađujuća”, ali je „ubrzo ipak bila prihvaćena”. bb) Indija: Samoubistvo je doživljeno kao „*čin poslušnosti i poštovanja prema ocu*”. „*Afirmacija oca*” se *zasniva na tome što „on ima više iskustva”*.

cc) Kina: „Sinovljeva smrt” je unutar fikcije pripovetke, doduše, „činjenica”, ali što se tiče njene „*moгуće interpretacije*”, ona se mora pojmiti kao „samo simbolična”. (Očigledno je da je ovde paušalno odbačena mogućnost da „otac” može da svom „sinu” donese smrt. Radi izbegavanja tabua (?), „sinovljevoj smrti zbog očeve presude” nametnut je status metafore drugog stepena, fikcije u fikciji.)

dd) Japan: Georgova smrt, upravo u obliku samoubistva, shvaćena je kao „*čin pomirenja*”. Otac očigledno igra ulogu „*posrednika*” između *sina i izvora „celine*”. „Celina” se mora shvatiti kao „priroda”, odnosno kao „božanstvo”. *Voda reke je prilikom čitanja doživljena kao „element ponovnog rađanja”*. (Japanski učesnik je zapisničaru priložio skicu koja je ilustrovala posredničku ulogu oca prema „apsolutnoj celine”.)

Dalje tumačenje različitih pozicija učesnika iz različitih kultura bilo je od većeg grupno-dinamičnog nego spoznajnog značaja. Ipak su bile naznačene osnove *različitih porodičnih struktura, različitih predstava o ulozi „oca”, različitih procesa „autoriteta na osnovu iskustva”, različitih koncepcija ljudske individualnosti, pogotovu u odnosu pojedinca prema društvenoj celine, i različitih značenja smrti, posebno samoubistva, za pojedinca*. Prevazišlo bi mogućnosti seminarskog razgovora da su se ovi rezultati sistematski doveli u vezu sa fundamentalnim pretpostavkama islama, hinduizma, konfučionizma i zen-budizma. [...]